

Atina Antikitesinde Sınıf Mücadeleleri ve Tiranların Hukuku

Şefik Taylan AKMAN¹

Özet

Antikitenin aristokratik tarihçi ve düşünürlerinden tiranlar ve tiranların hukuku ile ilgili miras kalanlar, tiranlık rejimlerinin olabilecek en kötü yönetim biçimleri olduğu ya da hak ve hukuk tanımayan tiranların bütün yurttaşları köleleştirmek istedikleri gibi öfke ve önyargı dolu pasajlardır. Bu aristokrat tarihçi ve düşünürler sınıfsal konumları itibarıyla değerlendirildiğinde, tiranlara yönelmiş aristokratik öfkenin sebepsiz olmadığı da ortaya çıkacaktır. Gerçekten diğer pek çok Yunan polisinde görüldüğü üzere Atina'da da tiranlık yönetimlerinin doğrudan sonuçları; soya dayanan aristokratik nitelikli hegemonyanın sona ermesi, hukuk tekelinin aristokrasinin elinden çıkması, aristokratlar ile geniş halk (*demos*) kitleleri arasındaki sınıf mücadelelerinde siyasal katılım hakkı ve mülk sahipliğine ilişkin ayrıcalıkların aristokratik bloğun aleyhine olacak biçimde, servetin esas alındığı bir düzlemde halk lehine genişlemesidir. Bu genişlemenin tiranların kamusal destek ve meşruiyetlerini, kahtsal egemenlik ve mülkiyet ayrıcalıklarının sürdürmek isteyen muhafazakâr aristokratik geleneğe karşı başta orta sınıf (*hoplit'ler*) olmak üzere hoşnutsuz halk kesimlerinin desteğine dayandırmalarından kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Geç yedinci yüzyıl Atina'sında *Kylon*'un aristokratik oligarşiyi devirmek için giriştiği fakat başarısız olan darbe teşebbüsü bu bağlamda ilk tiranlık girişimi olmuştur. M.Ö. 594'te halk tarafından tiran olması istenen ama bunu kabul etmeyen yasa koyucu (*nomothet*) *Solon*'un yönetimi, ağır sınıf çatışmalarının olduğu bir dönemde her ne kadar eşitlikçi bir toprak reformunu dışlamışsa da tüm borçların ilgası, borç köleliğinin yasaklanması ve siyasal katılımın genişletilmesi gibi hukuksal reformlarla halkçı bir denge politikasının önünü açarak aristokratik hegemonyaya ilk darbeyi vurmuştur. Öncelikle küçük köylülüğü arkasına alan *Peisistratos* ise uzun bir mücadelenin ardından Atina yönetimine el koyarak tiran olmuştur. *Solon*'un hukuksal düzenlemelerini değiştirmeyen *Peisistratos*, fakir köylüleri ve işçileri koruyucu bir dizi ekonomik reformu uygulamaya sokmuş, aynı zamanda ticaret ve zanaatı destekleyici tedbirler almış, aristokratik nüfuzu kırmaya dönük uygulamaları benimseyerek aristokrasi karşısında iktisadi anlamda zenginleşen Atina burjuvazisini himaye etmiş ve böylece demokrasinin yerleşmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bununla birlikte demokratik yapıların kurumsallaşması, siyasal katılım olanaklarının artması ve ekonomik gelişmelerin sonucu olarak sınıfsal farklılıkların keskinleşerek sınıf çatışmalarının yo-

1 Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı, E-posta: taylanakman@hacettepe.edu.tr

ğunlaşması, tiranların geniş kitleler arasında güttükleri denge politikalarının işlevsizleşmesine ve bunun sonucu olarak da sahip oldukları halk desteğini zamanla kaybetmelerine yol açmıştır. Keza tiranlıklar dönemi *Kleisthenes*'in demokratik yönetimiyle uzun bir süre için sona ermiştir. Tiranların hukuku, demokratik düzenin ihtiyaç duyacağı daha geniş siyasal katılımın hukuksal altyapısını inşa etmiş, halk da süreç içerisinde kendi çıkarlarını savunmak için tiranlar yerine doğrudan siyasal alana dâhil olarak demokratik örgütlenmenin araçlarını kullanmaya başlamıştır. Demokrasinin yerleşmesinden sonra geçici tiranlık dönemleri, otuzlar tiranlığında örneklendiği üzere, halktan ziyade çoğunlukla oligarşinin çıkarlarını savunan bir niteliği haiz olmuştur. Bu kavramsal çerçevede çalışma, erken Atina antikitesinin toplumsal düzeni içerisinde tiranların ekonomi – politik yönelimlerini ve hukuksal düzenlemelerinin niteliğini geleneksel kabullerin ve metinlerin dışına çıkarak tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Atina antikitesi, tiranlar, Atina demokrasisi, Solon, Peisistratos

1. GİRİŞ

Atina antikitesinde polisin siyasal organizasyonunun ve yurttaşların başrolde olduğu siyasal ve toplumsal yaşamın M.Ö. 7. yüzyıldan M.Ö. 4. yüzyıla uzanan zaman dilimindeki değişiminin temel belirleyeni üretim ilişkileri ve üretim tarzındaki dönüşüme paralel olarak ortaya çıkan sınıf mücadeleleridir². Sahip olunan ekonomik güç ölçüt alınarak belirlenen yurttaşlık statüleri birbirlerinden farklılaşan sınıfsal çıkarlar yarattığı gibi siyasal alandaki iktidar mücadelelerini de sürekli canlı tutmuştur. Aristokratik egemenliğin hâkim olduğu polisin erken siyasal döneminden demokratik yönetimin kurumsallaştığı *Kleisthenes* dönemine kadar geçen süreçte, sahip oldukları iktisadi iktidarı Atina'nın ticaretle zenginleşen antik burjuvazisi karşısında tedricen kaybeden aristokratlar bununla birlikte siyasi ve hukuki pek çok ayrıcalıklarını da yitirmişlerdir. Böylece, *Marx*'ın ifadesiyle tıpkı Roma'da olduğu üzere esasen toprak sahipliğine ve tarımsal üretime dayanan polisin tarihi³ aslında yeni bir aşamaya ulaşmıştır. Başta deniz ticareti olmak üzere farklı sektörlerde yürütülen faaliyetler ile iktisaden giderek güçlenen aristokrasi dışı sınıflar, zamanla toprak sahipliğinin soya dayalı geleneksel yapısını dönüştürmüşler; köleci üretim tarzının yarattığı toplumsal artığın önemli bir

2 Polisin siyasal ve toplumsal yaşamının kurucu bileşeni kentte yaşayan tüm insanlar değil erkek yurttaşlardır. Kadınlar, köleler, reşit olmayan erkekler ve yabancılar siyasal yaşamın öznesi değildirler.

3 Karl MARX, *Formen – Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler*, (Çev. Sol Yayınları Yayın Kurulu), Sol Yayınları, Ankara 1997, s. 17.

kısmını kendilerinde toplayarak siyasal alanda da nüfuz sahibi olmuşlardır.

Aristokratik hâkimiyetin kırılması sürecinde ortaya çıkan tiranlar, zenginleşen sınıfların çıkarlarını temsil etmenin yanı sıra kendilerine yönelik halk desteğinin sağlanabilmesi için, alt ve orta sınıfların ekonomi politik çıkarlarının da sözcüleri haline gelmişlerdir. Hatta tiranların meşrulukları, yurttaş toplumunun çoğunluğunu oluşturan alt ve orta sınıfların önderleri olarak sivrilebilmeleri ve genel kabul görmeleriyle koşutluk göstermiştir. Çoğunlukla sınıflar arası denge politikalarını benimsemiş olmalarına karşın tiranlık yönetimleri ve onların hukuksal düzenlemeleri, soya dayalı egemenliğe ağır müdahalelerde bulduklarından aristokratik tarihçi ve düşünürlerin sert eleştirilerine maruz kalmışlardır. İlerleyen bölümlerde daha ayrıntılı ele alınacağı üzere hukuk üzerinde sahip olunan tekelin kaybedilmesi, siyasal katılım hakkı ve mülk sahipliğine ilişkin ayrıcalıkların aristokrasinin çıkarlarının aksine diğer yurttaşlar lehine genişletilmesi geleneksel hegemonyanın da sona ermesini simgeliyordu.

Tiranların geleneksel yönetim düzeni karşısında birer tehdit haline gelmeleri aristokratların onlara yönelik nefretini de artırmıştır. Antikitenin aristokratik dünya görüşü açısından tiranlar Doğu'nun despot krallarından farksız yöneticilerdi. Zira olabilecek

siyasal yönetimlerin en kötüsü olan tiranlıklar, polisin gerçek yurttaşlarını –aristokratları– köleleştiren; hak, hukuk ve gelenekleri yok sayan zorbalanın egemen olduğu bir düzene tekabül ediyordu. Şenel'e göre tiranlara ilişkin nefretin oluşmasında dönemin aristokratik dünya görüşü ve tarih yazıcılığı kadar, sonraki devirlerin aristokratik tarihçilerinin de düşmanlık geleneğini benimseyerek tiranlık yönetimlerini Atina antikitesinin en kötü zamanları olarak tasvir etmeleri önemli rol oynamıştır⁴. Keza tiranlık yönetimlerinin ardından doğrudan demokrasinin gelişmesi ve başta *Peisistratos*'unkiler olmak üzere tiranların eşitlikçi reformlarının kalıcı hale getirilerek aristokratik hegemonyanın hâkim olduğu dönemlerde yaşananların unutulması da tiranlık karşıtı aristokratik söylemin baskın hale gelmesini kolaylaştırmıştır⁵. İlerleyen kısımlarda değinileceği üzere *Ostrakismos* Mahkemesi (Çanak Çömlek Mahkemesi), bu anlamıyla tiranlık karşıtı aristokratik savların genel kabul gördüğünün de kanıtıdır. Bu mahkeme, *Peisistratos*'un oğlu *Hippias*'ın tiranlığının son yıllarında yaşanan otoriter yönetim deneyiminin sonucunda, gelecekte başka tiranlıkların ortaya çıkmasını engelleyebilmek için yeni bir hukuksal – siyasal tedbir mekanizması olarak düşünülmüştür.

Bu çalışmada sözü edilen aristokratik tarihsel kabuller de sorgulanarak *Peisistratos*'un tiranlık yönetimi başta

4 Alâeddin ŞENEL, *Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1970, s. 108.

5 *Ibid.*, s. 107.

olmak üzere Atina antikitesinde tiranların hukuki, politik ve iktisadi faaliyetlerinin dönemin toplumsal gerçekliği ve sınıf mücadeleleri ekseninde ana hatları ile farklı bir perspektiften değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

2. Aristokratik Egemenlikten Solon Reformlarına Atina Antikitesinde Politik Düzeninin Kuruluşu

Atina da dâhil olmak üzere pek çok Yunan polisinin önceleri krallıkla idare edildiği ancak 8. yüzyıldan itibaren

yavaş yavaş aristokratlar tarafından yönetilmeye başlandığı kabul edilmektedir⁶. Ancak aristokratik egemenliğin değişen üretim ilişkileri sonucunda eski gücünü kaybederek zenginleşen orta sınıfların eşitlikçi hak taleplerini ve yönetime katılma isteklerini siyaseten dillendirmeye başladıkları ve bu süreçte tiranların⁷, aristokratların sahip olduğu iktidara muhalefet ederek mevcut düzeni dönüştürmeye yöneldikleri görülür. Üretim ilişkilerindeki dönüşüm, ilk aşamada tahıla

6 Perry ANDERSON, *Antikiteden Feodalizme Geçişler*, (Çev. Uygur KOCABAŞOĞLU), İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 35. Atina özelinde krallık rejiminden aristokratik yönetime ne zaman geçildiğine ilişkin farklı tarihler söz konusudur. Örneğin *Yetiş'e* göre monarşi M.Ö. 700 dolaylarında, *Phillips'e* göre ise M.Ö. 683 – 682 yıllarında aristokratlarca yıkılmıştır. Bununla birlikte krallık rejiminin ne zaman sona erdiği ve aristokratların iktidarı nasıl ele geçirdiğine ilişkin kesin bir bilgi verebilmek mümkün değildir. Benzer biçimde *Solon* öncesi döneme ilişkin ayrıntılı ve doğruluğu kanıtlanmış veriler bulabilmek de güçtür. Krallıktan aristokratik yönetime geçişin bu nedenle bir devrimden ziyade iktidar erkinin paylaşımına dayanan tedrici bir süreç olması daha olasıdır. Eldeki verilere bakıldığında aristokratik dönemin yönetsel mekanizmasının üçlü bir yapı gösterdiği dikkat çeker. Buna göre eski monarşik düzeni temsil eden kralın aristokratlarla beraber polislin yönetiminde söz sahibi kalmaya kısmen de olsa devam ettiği görülür. Dolayısıyla burada gücün paylaşımından bahsetmek daha doğru olacaktır. Bu üçlü yapı *basileus*'luk, *polemarchos*'luk ve *arkhon*'luk makamlarından müteşekkildir. *Basileus*'luk krallığı temsil eden en eski makam iken aristokratik dönemde polislin dini işlerini yürüten baş makam haline gelmiştir. *Polemarchos*'luk askerlik işleriyle ilgilenen başkomutanlık ve *arkhon*'luk ise zamanla en yüksek mülki otorite haline gelecek baş yöneticilik makamını ifade etmektedir. Zamanla bu üç makam için de *arkhon*'luk ifadesi genel olarak kullanılmaya başlanmıştır. Atina polisindeki bu yönetsel yapı krallık rejiminin süreç içerisinde aristokrasi ile monarşi arasındaki uzlaşmanın bir sonucu olarak gücün paylaşılması yoluyla dönüşüme uğradığını göstermektedir. Mehmet YETİŞ, "Antik Atina'da Demokrasinin Gelişimi: Soloncu Pasif Devrimden Peisistratos'un Tiranlığına", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 54 (1999), Sayı: 2, s. 166; David D. PHILLIPS, *The Law of Ancient Athens*, University of Michigan Press, Ann Arbor 2013, s. 2; ARİSTOTELES, *Atinaların Devleti*, (Çev. Ari ÇOKONA), 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 3; Arif Müfid MANSEL, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 193.

7 Tiran sözcüğü hem antik hem de modern yazına bakıldığında genelde olumsuz çağrışımlar yapan bir anlamda kullanılır. Sözcüğün bu olumsuz anlamı büyük oranda antikiteden günümüze miras kalan tiranlık karşıtı aristokratik söylemden kaynaklanmaktadır. Yunan antikitesinde sözcük ilk başta eski monarşik düzendeki krallardan ayrı olarak Doğulu despot ve zorba yöneticileri tanımlamak için kullanılmıştır. Daha sonra krallardan farklı ve geleneklere aykırı biçimde yönetici konumunu ele geçiren veya geçirmeye çalışan kişilere tiran denmeye başlanmıştır. Dolayısıyla halkın desteğiyle aristokratik oligarşiyi yıkıp iktidarı ele geçiren kişiler kendilerini tiran olarak adlandırmak istememişlerse de bu kişilerin resmi sıfatlarının olmaması aristokratik siyasal karşıtlarınca tiran olarak anılmaları sonucunu doğurmuştur. Antik Yunan'ın tarihi ve düşünürlerinin de çoğunlukla aristokrasi sınıfının içinden çıkmaları ve tarihin aristokratlarca yazılması tiran sözcüğünün günümüzdeki olumsuz anlamına kavuşmasına neden olmuştur. *Ibid.*, s. 189; ŞENEL, 1970, s. 107 – 108; Mehmet Ali AĞAOĞULLARI, *Kent Devletinden İmparatorluğa*, 4. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara 2004, s. 36.

dayalı çiftçiliğin yerini zeytinciliğin ve bağcılığın alması, bunu müteakip diğer polislerle ticaretin zamanla artması şeklinde gerçekleşmiş ve böylece aristokratlar karşısında zenginleşmeye başlayan antik burjuvazinin ortaya çıkışıyla sonuçlanmıştır⁸. Aristokratlarla iktisaden rekabet etmeye başlayan antik burjuvazi olarak nitelendirilebilecek eski orta sınıf, süreç içerisinde toplumun diğer kesimlerinin de desteğini alıp siyasal egemenliğe ortak olarak daha eşitlikçi bir toplumsal yapıyı kurmaya yönelmiştir.

Atina antikitesinde tiranlar çağını özgün kılan husus aristokratik egemenliğin siyasal alanda aşamalı ve uzun döneme yayılmış biçimde güç kaybederek bu sınıfın iktidarını toplumun diğer katmanlarıyla paylaşmak zorunda kalması ve klasik Atina demokrasisine geçiş ile tiranlık yönetimlerinin oluşması arasındaki bağdır. Atina dışındaki pek çok poliste de ortaya çıkan tiranlık rejimleri –en fazla birkaç kuşak sürdürdükleri halde–, siya-

sal egemenliğin soy esasından daha geniş katımlı ve temelde servetin esas alındığı bir düzlemde yeniden dağıtılması/ paylaşılması esasına dayanan bir siyasal düzenin oluşmasıyla sonlanmıştır⁹. M.Ö. 650 yılından *Peisistratos*'un oğlu *Hippias*'ın kentten ayrıldığı M.Ö. 510 yılına kadar süren tiranlar çağında¹⁰, geleceğin Atinası'nın doğrudan demokrasine vücut verecek siyasal yapının temelleri atılmış, alt ve orta sınıflar pek çok siyasal ve ekonomik kazanım elde etmiş ve yurttaşların katılıma dayalı siyasal haklarının hukuksal düzenlemelerle güvence altına alınmasının ilk adımları atılmıştır¹¹. Halkın önderi kimliğiyle siyasal alanda var olan genç ve idealist aristokratlar ile burjuvazinin ileri gelen mensupları, iktidarı geleneksel yöntemlerin dışında hükümet darbesi gibi yollarla ele geçirerek veya ele geçirmeye çalışarak Atina'da tiranlar çağını başlatmışlardır¹². Aristokrasi dışındaki sınıfların mevcut düzene yönelik hoşnutsuzlukları ekonomik, siyasal

8 ŞENEL, 1970, s. 96; ANDERSON, 2017, s. 37; MANSEL, 2014, s. 183; Morris SILVER, *Economic Structures of Antiquity*, Greenwood Press, Connecticut 1995, s. 184.

9 G. E. M. De Ste. CROIX, *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi – Arkaik Çağlardan Arap Fetihlerine*, (Çev. Çağdaş SÜMER), Yordam Kitap, İstanbul 2014, s. 355.

10 Çalışmada tiranlar çağı ifadesi yalnızca tiranların iktidarı ele geçiren polisi tek başlarına yönettikleri dönemi anlatmak için kullanılmamıştır. Söz konusu ifade daha geniş bir zaman dilimini kapsayacak biçimde halkçı tiranların politik figürler olarak ortaya çıkıp aristokratik hegemonyayı değiştirmek için birer siyasal tehdit haline geldikleri, ayrıca aristokratların alt ve orta sınıfları kontrol edebilmek ve tiran adaylarının daha da güçlenmelerini önleyip halk desteklerini azaltmak için verdikleri ödünlerle tiranlık tehdidinin ekonomi politik düzen üzerinde doğrudan belirleyici olduğu döneme de işaret etmektedir. Örneğin aşağıda ayrıntılı biçimde ele alınacak olan, aristokratlarca da desteklenen *Solon*'un reformları toplumsal barışı sağlamaya dönük alt sınıfları koruyucu ve destekleyici düzenlemeler içermesi itibarıyla bir yönüyle halkın önderleri olarak yeni tiran adaylarının ortaya çıkmasını engellemeye ve sınıf mücadelelerini yatıştırmaya dönük bir işlev görmüştür.

11 ANDERSON, 2017, s. 36 – 37; ŞENEL, 1970, s. 104 – 10; CROIX, 2014, s. 355.

12 ŞENEL, 1970, s. 102 – 103.

ve toplumsal reformlar yapmayı vaat eden kişilerin halkın önderleri olarak sivrilebilmelerini sağlamıştır. Tiranlar daha açık ve demokratik bir toplumsal yapının kurulmasına kılavuzluk yapmış, hukuku aristokrasinin tekelinden kurtararak daha seküler hale getirmiş ve aristokratik oligarşiden demokratik yönetime geçişte yurttaşlar arasında siyasal eşitliğin gerçekleştirilebildiği ara yönetim aşamasının en önemli simgeleri olmuşlardır¹³.

Bu bağlamda Atina’da aristokratik yönetime karşı ilk tepki, *Kylon*’un geç 7. yüzyılda (M.Ö. 636 ya da 632/631’de) dönemin aristokratik oligarşisine yönelik gerçekleştirdiği ve güçlkle önlenebilen darbe teşebbüsüdür¹⁴. Her ne kadar *Kylon* siyasal iktidarı ele geçirememişse de bu olay önemli sonuçlar doğurmuştur. Aristokratlar, hâkim oldukları düzenin sürdürülebilmesi açısından ilk defa diğer sınıflarla uzlaşma siyasetini ve yurttaşlık haklarının diğer kesimleri kapsayacak biçimde genişletilmesi yönündeki politikaları benimsemek zorunda kalmış; darbe teşebbüslerini engelleyebilmek içinse *Drakon*’a ağır hükümler içeren bir ceza yasası başta olmak üzere bir dizi hukuksal düzen-

leme hazırlatmışlardır¹⁵. M.Ö. 624 yılında hazırlanan ve Atina’nın ilk yazılı hukuki düzenlemesi olması itibarıyla tarihsel önemi bulunan bu yasa, Roma hukuk düzenindeki On İki Levha Kanunları’na benzer bir işlev ve anlama sahiptir¹⁶. O güne kadar aristokratların kontrolünde olup kamunun bilgisi ve erişimine kapalı bulunan, hemen tamamıyla dinsel niteliği haiz Atina yasalarının bilgisine toplumun diğer kesimlerinin de ulaşabilmesini mümkün hale getirmiştir. Yasalara ilişkin bilginin kamusallaşması anlamında *Drakon* yasaları, hukuk üzerindeki sınıfsal tekeli kırarak hukukun aristokratlarca keyfice ve kendi sınıf çıkarları doğrultusunda yorumlanıp uygulanabilmesi imkânını kısıtlamıştır.

Bununla birlikte *Drakon*’un yasal düzenlemeleri uzun vadede istenen sonuçları sağlayamamış, mevcut ekonomi politik düzene ilişkin alt ve orta sınıfların memnuniyetsizlikleri artarak devam etmiş ve bunun neticesinde yasa koyucu (*nomothet*) olarak seçilmesi konusunda toplumun her kesiminin üzerinde uzlaştığı *Solon*, başta hukuki olmak üzere ekonomik ve politik reformları gerçekleştirmek amacıyla

13 CROIX, 2014, s. 355; ŞENEL, 1970, s. 101 – 103.

14 PHILLIPS, 2013, s. 2 – 3; Alâeddin ŞENEL, *Siyasal Düşünceler Tarihi – Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*, 7. Baskı, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998, s. 116; YETİŞ, 1999, s. 167.

15 Marco BETTALLI, “Arkaik Dönemde Atina”, *Antik Yunan* içinde (Derleyen: Umberto ECO), (Çev. Leyla TONGUÇ BASMACI), Alfa Basım Yayın, İstanbul 2017, s. 109; ŞENEL, 1998, s. 116.

16 BETTALLI, 2017, s. 109; *Drakon*’un yaptığı hukuksal düzenlemelerin tarihine ilişkin farklı görüşler vardır. Fakat geleneksel olarak kabul edilen tarih M.Ö. 624’tür. Buna karşın *Phillips* bu tarihin M.Ö. 621 – 620 olduğunu ileri sürmektedir. PHILLIPS, 2013, s. 3.

M.Ö. 594 yılında göreve başlamıştır¹⁷. *Solon*'un yönetici ve yasa koyucu seçilmesini sağlayan süreçte döneme ilişkin ayrıntılı bilgiler olmasa da yaptığı düzenlemelerin içeriğinden hareketle, gelir uçurumundaki adaletsizliklerin ve ağır sömürü koşullarının yarattığı sınıfsal çatışmaların ve yükselen orta sınıfın hak taleplerinin *Solon* ismi üzerinde uzlaşılmasında etkili olduğu sonucu çıkarılabilir.

Aristokratların, *Solon*'un oldukça geniş yetkilerle donatılmış olarak yönetici ve yasa koyucu seçilmesine rıza göstermesinde, alt sınıfların mevcut iktisadi ve politik sistemden hoşnutsuzlukları nedeniyle tiranlık gibi farklı siyasi arayışlara yönelmesi, bu durumun aristokratik oligarşi içinde tedirginliğe yol açması, olası büyük bir siyasi dönüşümün alt ve orta sınıflarla uzlaşıp ekonomik ve politik reformlar gibi tavizlerle engellenebileceği düşüncesi ve böylece en azından soya dayalı hegemonik düzenin bir

süre daha devam ettirilebileceği umudu gibi nedenler önemli rol oynamıştır¹⁸. Dolayısıyla *Kylon* ile başlayan tiranlar çağında düzenin değişimi ya da dönüşümü için tiranın iktidarı ele geçirmesi her zaman gerekli olmamış, tiranlığın aristokratik oligarşiye karşı geniş kitlelerin yönelebileceği siyasi bir alternatif haline gelmesi, yani tiranlık tehdidi dahi aristokrasinin diğer sınıflar lehinde ödünler vererek onlarla uzlaşma arayışına girmesi için yeterli olmuştur.

Başta yurttaş toplumunun alt sınıfları olmak üzere mevcut düzene karşı hoşnutsuzluğun yeni siyasi arayışlara yol açması ve reform beklentisinin tiranların şahsında somutlaşması, zamanla tiranlık tehdidini de aristokratik oligarşinin en önemli sorunu haline getirmiştir. Hatta *Solon*'un polislin yöneticisi olarak kabul edildiği süreçte toplumun en yoksul kesimlerinin halkçı bir tiranlık kuracağı düşüncesiyle *Solon*'u desteklediği de

17 ARİSTOTELES, 2017, s. 6; AĞAOĞULLARI, 2004, s. 30; ANDERSON, 2017, s. 38. *Coulanges, Solon* ismi üzerinde uzlaşılmadan önce yoksul alt sınıflar, zenginler ve aristokratlar arasında süren on altı yıllık bir savaştan bahseder. Daha sonra üç tarafın daha itidalli önderlerinin uzlaşmaya vardıklarını belirtir. Fustel De COULANGES, *Antik Site – Yunan'dan Roma'ya Kadar Tapınma Hukuk ve Kurumlar Üzerine İnceleme*, (Çev. İsmail KILINÇ) Epos Yayınları, Ankara 2011, s. 262 – 263. Bu savaşı daha çok bir sınıf mücadelesi olarak değerlendirmek gerekir.

18 YETİŞ, 1999, s. 169 – 171. Atinalı aristokratların kendi içlerinde bir bütünlük oluşturmadığını belirtmek gerekir. Pek çok tarihsel örnekten de anlaşılabilen üzere aristokratlar arasında çok ciddi bir siyasi rekabet söz konusudur. Dolayısıyla gerek *Solon* döneminde gerek sonraki dönemlerde tüm aristokratların alt ve orta sınıflara yönelik reform yapılması gerektiği konusunda görüş birliği içinde oldukları söylenemez. Alt ve orta sınıfların durumlarının iyileştirilmesi ve siyasi haklarını elde etmeleri gerektiğini düşünen reformist aristokratlar olduğu gibi mevcut düzenin korunması gerektiğini savunan, oligarşinin sürmesinden yana olan aristokratlar da vardır. Ancak Atina demokrasinin tarihinde yer yer kesintiler olsa da hukuksal anlamda daha eşitlikçi bir siyasi düzenin kuruluşuna doğru süregelen bir ilerlemenin varlığı dikkat çeker. Keza çalışmanın konusu olan tiranlar çağı bu ilerleme sürecinin başlaması ve ilk nüvelerinin ortaya çıkmasında son derece belirleyici bir dönemdir.

söylenmektedir¹⁹. Ancak *Solon*'un bu imkâna sahip olduğu halde tiran olmaya hiçbir zaman yanaşmadığının altı çizilmelidir²⁰. Dönemin Atinası'nda *Solon* adı üzerinde uzlaşılmasında alt sınıfların taleplerinin yanı sıra iktisaden giderek güçlenmeye başlayan orta sınıfların mevcut düzenden rahatsızlık duyarak farklı siyasi arayışlara yönelmesinin etkisini de göz ardı etmemek gerekir.

Orta sınıfların beklentisi –her ne kadar *Solon* yurttaşlar hukuku ekseninde siyasal katılımı²¹ zenginlik temelli bir sınıflandırmaya dayandıran idari reformlar şeklinde gerçekleştirmişse de–, siyasal hakların genişletilmesi yönündeki taleplerinin somutlaştırılması ve yönetimde daha fazla söz sahibi olmak²². Bu anlamda oligarşik yönetimin korkusu, tiranların alt sınıflar gibi orta sınıflar açısından da bir kurtarıcı olarak görülmesi ve bunun neticesinde siyasal alandaki mücadelelerde aristokratik hegemonyaya karşı daha da güçlenme olasılıklarıydı. Bir başka ifadeyle halkın önderi olarak ön plana çıkacak bir tiran, alt sınıflardan olduğu kadar orta sınıflardan da güçlü bir destek alabilir ve oligarşiye

karşı önemli bir tehdit haline gelebilirdi. Keza bu durum *Peisistratos*'un iktidarı ele geçirme sürecinde açık biçimde yaşanmıştır. Dolayısıyla aristokrasi *Solon* reformlarıyla sadece alt sınıflar için değil, zanaat ve ticaret gibi farklı yollarla zenginleşmeye başlayan orta sınıfların siyasal hak taleplerinin karşılanabilmesi ve sistemle bütünleşebilmeleri için de başta yurttaşlık ve katılım hakları olmak üzere getirilen yeni hukuksal düzenlemelere karşı çıkmamıştır.

Solon her ne kadar toprak mülkiyeti konusunda yoksul köylülere toprak dağıtılmasını da kapsayan köktenci bir ekonomik reform programı gerçekleştirmemişse de alt sınıflar aleyhine işleyen, özellikle küçük toprak sahiplerinin yaşamları üzerinde çok önemli bir tehdit olan borç köleliği ve borç esareti kurumunu yasaklamayı başaramıştı²³. Bu bağlamda isyankâr köylüleri yatıştırabilmek amacıyla *Solon*, borç köleliğine neden olan bağımlılık biçimlerini ilga etmeye yönelerek köylülerin –kamuya olan borçlarını da kapsayacak biçimde– büyük toprak sahiplerine olan tüm borçlarını affeden bir düzenlemeyi yürürlüğe koymuş-

19 ŞENEL, 1970, s. 116.

20 ARİSTOTELES, 2017, s. 12.

21 Atina yurttaşının zihninde siyasal katılımın son derece önemli bir yer tuttuğu belirtilmelidir. Yunanlılar için yurttaşlık, az veya çok daima kamusal alana bir katılımı gerektirmektedir. George SABINE, *Siyasal Düşünceler Tarihi I Eski Çağ – Orta Çağ*, (Çev. Harun RIZATEPE), Sevinç Matbaası (Türk Siyasal İlimler Derneği Yayını: 16), Ankara 1969, s. 3.

22 ŞENEL, 1970, s. 115 – 116.

23 CROIX, 2014, s. 358; Stefano FERRUCCI, “Yunanistan’da Ekonomi”, *Antik Yunan* içinde (Derleyen: Umberto ECO), (Çev. Leyla TONGUÇ BASMACI), Alfa Basım Yayın, İstanbul 2017, s. 234.

ture²⁴. Bu düzenleme o dönem *hektemoroi* (altıda birciler) olarak adlandırılan topraksız ortakçılar ya da borçlu küçük toprak sahipleri açısından son derece önemli bir kazanımdı. *Hektemoroi*'ler işledikleri topraklarda ürettikleri mahsullerin altıda beşini ya da altıda birini²⁵ büyük toprak sahibi ya da alacaklılara vermek zorunda olan küçük çiftçileri tanımlıyordu²⁶. Köylüler ana hatları *Drakon* yasalarıyla belirlenmiş borç köleliği sözleşmeleri nedeniyle, borçlarına karşılık kendilerini veya aile fertlerinden birini borcun ödenmemesi riskine karşılık güvence olarak gösteriyorlar, daha sonra da köle durumuna düşmemek için ürünle-

rinin bir kısmını alacaklıya vermek zorunda kaldıklarından çok ağır sömürü koşullar altında çalışıyorlardı²⁷. Keza borcun ödenmemesi durumunda alacaklının kölesi haline geliyor, alınıp satılabiliyorlardı²⁸. Bu durum dönemin Atinası'nda giderek büyüyen toplumsal bir sorun olduğundan, *Solon*'un en önemli sosyal reformlarından biri borç nedeniyle köleliğin yasaklanması, tüm borçların affedilerek²⁹ eski zamanlarda köle durumuna düşmüş yurttaşlara da yeniden özgürlüklerinin geri verilmesi ve böylece küçük köylülük üzerindeki baskının ortadan kaldırılması olmuştur³⁰.

- 24 Ellen Meiksins WOOD, *Yurttaşlardan Lordlara – Eskiçağdan Ortaçağa Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*, (Çev. Oya KÖYMEN), 2. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul 2013, s. 45; ARİSTOTELES, 2017, s. 7; Paul CARTLEDGE, *Pratikte Antik Yunan Siyasî Düşüncesi*, (Çev. Kıvanç TANRIYAR), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 64.
- 25 Bu oran konusunda literatürde ciddi tartışma ve uzlaşmazlıklar bulunmaktadır. *Aristoteles*'in *Solon*'un reformlarını anlattığı Atinalıların Devleti'nin Türkçe ve İngilizce çevirilerinde bu konuya ilişkin farklılıklar olduğuna işaret etmek gerekir. Örneğin *H. Rackham* tarafından yapılan İngilizce çeviride *hektemoroi*'lerin sadece "altıncı parça kiracıları" oldukları yazılmış fakat ödemeleri gereken pay belirtilmemiştir. *P. J. Rhodes*'in İngilizce çevirisinde ise ödenmesi gerekli pay altıda bir olarak ifade edilmiştir. Atinalıların Devleti'nin *Suat Yakup Baydur* tarafından yapılan Türkçe çevirisinde *hektemoroi*'lerin altıda bir oranında hasat payını kendilerine aldıkları, geri kalan altıda beşi toprak sahiplerine verdikleri; daha yakın tarihli *Ari Çokana* çevirisinde ise metin üzerinde *Rackham*'in İngilizce çevirisinde yapıldığı gibi pay konusunda oran yazılmadığı, fakat dipnotlarda *hektemoroi*'lerin hasadın sadece altıda birini toprak sahiplerine verdikleri belirtilmiştir. Konuyla ilgili çeviriler için bkz. ARİSTOTLE, *The Athenian Constitution, The Eudemian Ethics, on Virtues and Vices*, (Derleyenler: T. E. PAGE, E. CAPPS, W. H. D. ROUSE), (Çev. H. RACKHAM), Harvard University Press, Cambridge 1935, s. 15; ARİSTOTLE, *The Athenian Constitution*, (Derleyen: Betty RADICE), (Çev. P. J. RHODES), Penguin Books, Newyork 2002, (http://lib1.org/_ads/597B-B50205759FE56C14A8F636D49066, E.T. 26.11.2018); ARİSTOTELES, *Atinalıların Devleti*, (Çev. Suat Yakup BAYDUR), Cumhuriyet Dünya Klasikleri, 1998, s. 13; ARİSTOTELES, 2017, s. 2.
- 26 Sara FORDSYKE, "Land, Labor and Economy in Solonian Athens: Breaking the Impasse Between Archaeology and History", *Solon of Athens, New Historical and Philological Approaches* içinde (Derleyen: Josine H. BLOK & Andre P.M.H. LARDINOIS), Brill Academic Publishers, Leiden 2006, s. 338 – 339; FERRUCCI, 2017, s. 234.
- 27 MANSEL, 2014, s. 197; SILVER, 1995, s. 117; Friedrich ENGELS, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, (Çev. Kenan SOMER), 12. Baskı, Sol Yayınları, Ankara 2002, s. 131.
- 28 SILVER, 1995, s. 117; BETTALLI, 2017, s. 110.
- 29 ARİSTOTELES, 2017, s. 7. Borçların affedilmesi o dönem "ağırlıkların ya da yüklerin sırttan silkip atılması" anlamına gelen bir sözcüğün metaforik kullanımıyla *seisahtheia* olarak anılmıştır. İdem.; BETTALLI, 2017, s. 110.
- 30 ARİSTOTELES, 2017, s. 13 – 14; ENGELS, 1999, s. 135; MANSEL, 2014, s. 197.

Solon, yurttaşlık hukuku kapsamında yaptığı düzenlemelerle ise yurttaşlar arasındaki hukuki ve siyasal eşitlik konusunda soy esasından vazgeçerek sahip olunan zenginliğin ölçüt alındığı bir sisteme geçilmesine öncülük etmiştir. Bir başka ifadeyle *Solon* orta sınıfların taleplerini de gözetmiş, soya dayanan siyasal ayrıcalıkları azaltmaya yönelerek siyasi mevki ve kamusal görevlere seçilebilmeyi sahip olunan servetle ilişkilendirmiştir. Yönetmel mekanizmaya ilişkin iktisadi güç temelli düzenlemeler yaparak antikite-nin klasik demokrasinin kurulmasında önemli bir süreci başlatmıştır. Timokratik nitelikli toplumsal düzeni daha kurumsal ve kapsayıcı hale getirerek Atina yurttaşlarını dört ayrı gelir sınıfına ve bu sınıflara karşılık gelen yurttaşlık statülerine ayırmış³¹; yurttaşların iktisadi güçlerinin değişmesine bağlı olarak da sınıflar arası geçişe izin vermiştir³².

Pentakosiomedimnoi (beş yüz kile insanları) olarak adlandırılan birinci sınıf yurttaşlar yıllık 500 kile³³ (*medimnos*) ve üstünde üretim yapan büyük

toprak sahipleri ile bunlara eşdeğer geliri olan tacir ve zanaatkârlardan müteşekkildi³⁴. At besleyebilecek ekonomik güce sahip bu sınıfın mensupları orduya süvari olarak katıldıkları gibi³⁵ başta *arkhon*'luk olmak üzere tüm yüksek memuriyetlere de seçilebiliyorlardı³⁶. Antik dönemin burjuvazisi olarak nitelendirilebilecek (*demiurgos'lar*) ve *hippeis* (atlılar) adını taşıyan ikinci sınıf yurttaşlar, yıllık 300 ile 500 kile arasında üretim yapan ya da denk gelire sahip kişilerden oluşuyordu³⁷. At besleyebilecek serveti bulunan bu yurttaşlar da ordu içinde süvari olarak yer alabildikleri gibi *arkhon*'luk dışındaki pek çok yüksek memuriyete gelebiliyorlardı³⁸. Yıllık 200 ile 300 kile arasında üretim yapan ya da buna denk geliri olan üçüncü sınıf yurttaş grubu, çoğunlukla at besleyebilecek kadar zengin olmayan ancak bir çift öküzü olan küçük veya orta sınıf çiftçilerden (*zeugites'ler*) müteşekkildi ve Atina ordusunun bel kemiğini oluşturan, zırh ve kalkanı da dâhil olmak üzere kendini askeri anlamda donatmaya gücü yeten piyade birliklerinde (*hoplit*) yer

31 ARİSTOTELES, 2017, s. 8 – 9.

32 Recai G. OKANDAN, *Kadim Yunanda Âmme Hukuku*, Kenan Basımevi, İstanbul 1942, s. 45.

33 Bir kile, buğday gibi katı gıdalar için yaklaşık 53 litreye, şarap ve zeytinyağı gibi sıvı gıdalar için 38 litreye denk düşüyordu. PHILLIPS, 2013, s. 3.

34 ARİSTOTELES, 2017, s. 9; AĞAOĞULLARI, 2004, s. 31; PHILLIPS, 2013, s. 3; MANSEL, 2014, s. 199.

35 AĞAOĞULLARI, 2004, s. 32.

36 ARİSTOTELES, 2017, s. 10.

37 Ibid., s. 9; AĞAOĞULLARI, 2004, s. 31.

38 Ibid., s. 32.

alıyorlardı³⁹. Üçüncü sınıf yurttaşlar ilk iki sınıfla kıyaslandığında daha alt düzeydeki devlet görevlerine seçilebiliyorlardı⁴⁰. *Thetes* olarak da adlandırılan son grup yurttaşlar sınıfı ise yıllık gelirleri 200 kile altında olan ve kimi kaynaklarda yurttaşların yaklaşık yarısını oluşturdukları söylenen topraksız köylü ya da şehirli emekçileri barındırıyordu⁴¹. Vergisel yükümlülükleri⁴², dolayısıyla memur olma hakları bulunmadığı gibi orduda asker olarak da yer alamayan bu sınıfın mensupları⁴³ sadece halk meclisi ve mahkemelere katılma hakkına sahiptiler⁴⁴.

Solon reformları kapsamında bahsedilmesi gereken son husus halk meclisi ve mahkemeler konusunda yapılan düzenlemelerdir. İlk biçimi *Drakon* döneminde oluşturulan ve dört yüz bir üyeden müteşekkil *bule* adı verilen meclis dört yüz üyeli bir yapıya kavuşturularak kurumsallaştırılmıştır⁴⁵. Mahkemelerde kamu yararı düşüncesi ön plana çıkartılarak dava açma ehliyeti genişletilmiş⁴⁶; haksızlığa uğrayanların yanı sıra başka kimselerin de haksızlığa uğrayanlar lehine dava açabilmesi imkânı sağlanmış ve mahkeme kararlarının jürili halk mahkemelerin-

39 ARİSTOTELES, 2017, s. 9; AĞAOĞULLARI, 2004, s. 31 – 32; CROIX, 2013, s. 356.

40 ANDERSON, 2017, s. 38.

41 ARİSTOTELES, 2017, s. 9 – 10; YETİŞ, 1999, s. 175; ANDERSON, 2017, s. 38; AĞAOĞULLARI, 2004, s. 32. *Bettalli*'ye göre *thetes*'lerin toplam yurttaş nüfusuna oranı %80'i bulmaktaydı. *Cartledge* ise ilk üç sınıfın yurttaş toplumunun üçte birinden fazlasını oluşturmadığını belirterek *thetes*'lerin toplumun üçte iki gibi önemli bir çoğunluğunu teşkil ettiğini ifade etmektedir. BETTALLI, 2017, s. 111; CARTLEDGE, 2013, s. 65.

42 Erken Atina antikitesinde çeşitli istisnaları olmakla beraber yurttaşlardan doğrudan vergi almak yerine memuriyet ve askerlik gibi bir takım kamusal görevleri yerine getirmeleri bekleniyordu. *Leitourgia* olarak adlandırılan hem zorunlu hem de onurlu kabul edilen bu görevler dönemin Atinası'nın ve pek çok diğer polislin yurttaşı açısından yurttaş olmanın sağladığı birer saygınlık ve övünç kaynağıydı. Bu tür görevler bedenen çalışmadan yaşamını sürdürebilen ve boş vakte sahip olan servet sahibi Atinalılar için her ne kadar ayrıcalıklı toplumsal statülerinin bir sembolüyse de bedenen çalışmak zorunda olan bilhassa üçüncü sınıf yurttaşlar için adı ve uygulanış biçimi ne olursa olsun zor unsuru içeren maddi yükümlülüklerdi. İnci SOLAK AKMAN, "Vergi Sistemi", *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü – Eleştirel Bir Bakış* içinde (Derleyen: Fikret BAŞKAYA & Aydın ÖRDEK), Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara 2008, s. 1281 – 1282.

43 Atina antikitesinde askerliğin zorunlu bir ödev olmaktan ziyade bir tür ödül ya da ayrıcalık olarak kabul edildiğini belirtmek gerekir. Bu nedenle dördüncü sınıf yurttaşlar askerlik ayrıcalığına sahip değildi, dolayısıyla memur olmak gibi hakları da yoktu. ŞENEL, 1998, s. 117. Bununla birlikte *thetes*'lerin askeri anlamda kendilerini donatabilecek servetten yoksunlukları, bu sınıf mensuplarının asker olamamalarının altında yatan asıl nedenin iktisadi zorunluluklardan kaynaklandığını göstermektedir.

44 ARİSTOTELES, 2017, s. 9 – 10; BETTALLI, 2017, s. 111; AĞAOĞULLARI, 2004, s. 32.

45 ARİSTOTELES, 2017, s. 10. Dört Yüzler Meclisi'nin gerçekte ne zaman oluşturulduğu literatürde tartışmalıdır. *Solon* döneminde kurulduğunu savunanlar bulunduğu gibi daha sonraki tarihlerde oluşturulduğunu belirten görüşler de vardır. Konuyla ilgili tartışmalar için bkz. YETİŞ, 1999, s. 176 – 177.

46 *Solon* öncesi dönemde suç, kan bağıyla bağlı olan akrabaya karşı işlenen bir fiil olarak tanımlanırken ve dava açma ehliyeti bu ilişkiyle sınırlıyken, *Solon* yasalarıyla yurttaş toplumunun bütün üyelerini kapsayacak biçimde genişletilip her yurttaş dava açma ehliyetini haiz kılınmıştır. Bir başka ifadeyle suç topluma karşı işlenen bir fiil olarak kabul edilip yargısal süreçler kamusal düzenin bozulması bağlamında yeniden anlamlandırılmıştır. WOOD, 2013, s. 46.

ce temyizen incelenmesi uygulaması getirilmiştir⁴⁷.

Aristokrasinin ayrıcalıklarını kısıtlayarak onları yurttaş toplumunun bir parçası haline getirmek isteyen *Solon*, bu isteğini asalete, akrabalık ilişkilerine ve soya dayanan siyasi konumların gücünü azaltıp, her ne kadar servet esasına dayansa da, yurttaş toplumunu yeniden biçimlendirmek suretiyle gerçekleştirmeye çalışmıştır⁴⁸. *Solon*'un hukuksal düzenlemeleri sınıflar arası denge politikasını gözetmeye yönelmiş; böylece servet sahibi olan aristokrasi dışı unsurların hukuki ve siyasal eşitlik taleplerini karşıladığı gibi alt ve orta sınıfların da yönetsel mekanizmalara katılımlarını sağlaması itibarıyla klasik Atina demokrasinin gelişmesinde çok önemli bir basamak oluşturmuştur. Alt sınıfları iktisaden refaha ulaştırmayı amaçlayan sosyo-ekonomik reformlar, gelir eşitsizliğinden kaynaklanan sınıf çatışmalarını kısmen de olsa azaltmayı bir süre için başarmıştır. Bununla birlikte *Solon*'un toprak mülkiyeti konusunda radikal kararlar almadığı ve alt sınıflar lehine toprak reformunu içeren kapsayıcı çözümlere yanaşmadığı da gerçekleştirdiği düzenlemeler incelendiğinde net olarak ortaya çıkmaktadır.

3. *Peisistratos*'un İktidarı ve Halkçı Tiranlık

Solon döneminde gerçekleştirilen reformlar Atina demokrasisinin gelişimi ve soya dayanan egemenliğin zayıflaması açısından önemli bir safha olmuşsa da özellikle alt ve orta sınıfları uzun dönemde memnun edememiştir. Bu nedenle Atina'nın siyasal mücadeleler tarihinde soya dayalı egemenliğe ve aristokrasinin gücüne asıl darbeyi vuracak ve halkın önderi kimliğini ön plana çıkartarak geniş kitlelerin desteğini alacak *Peisistratos* dönemi başlamıştır. Antik dönem yazarlarından *Aristoteles* ile *Plutark*'a göre *Peisistratos*'a verilen destek öncelikle alt sınıflardan gelmiştir⁴⁹. *Solon*'un yasa koyuculuk görevini tamamlaması ve Atina'dan ayrılmasının ardından Atina siyasal hayatında üç farklı hareket ön plana çıkmıştır⁵⁰. Orta sınıfların temsilcisi konumunda ılımlı bir politikayı benimseyen Sahilliler, aristokratik egemenliği savunan oligarşi yanlısı Ovalılar ve halk egemenliği fikrini ön plana çıkartan alt sınıflardan müteşekkil Dağlılar hareketi dönemin Atina sınıfsal yapısının ve sınıf çatışmalarının doğrudan kamusal alana yansıyan sonuçları olarak ortaya çıkmış ve kendisi de bir aristokrat olduğu halde *Peisistratos* siyasal mü-

47 ARİSTOTELES, 2017, s. 11; YETİŞ, 1999, s. 178; OKANDAN, 1942, s. 45.

48 WOOD, 2013, s. 46.

49 ARİSTOTELES, 2017, s. 15 – 16; PLUTARK, *Yaşamlar Solon ve Poplicola*, (Çev. Meriç METE), 2. Baskı, İdea Yayınevi, İstanbul 2011, s. 44.

50 ARİSTOTELES, 2017, s. 15.

cadelesine Dağlılar hareketinin önderi olarak başlamıştır⁵¹.

İlk kez M.Ö. 560'da iktidara gelmiş olan, daha sonra iki kez düşürülüp fakat her defasında iktidarı yeniden ele geçiren *Peisistratos* gerek *Aristoteles* gerek *Plutark* tarafından tiran olarak nitelendirilip iktidarı elde etme yöntemleri ve destekleyicilerinin sınıfsal konumları nedeniyle eleştirilmişse de yasalara saygılı ve diktatörce eğilimleri benimsememiş bir yönetici olarak tasvir edilmiştir⁵². Bu yönüyle *Peisistratos*'un antik dönemin yazar ve tarihçileri tarafından bile "nispeten" en çok "olumlanan" tiran olduğu söylenebilir⁵³. Bu görüşün esas sebebi *Peisistratos*'un –güttüğü denge politikasıyla her ne kadar alt ve orta sınıfların çıkarlarını koruyorsa da⁵⁴– aristokrasiyi tamamen dışlamayıp pek çok aristokrat aileyle iyi geçinmeye ve kişisel dostluklar geliştirmeye yönelmesidir⁵⁵.

Solon reformlarıyla borç köleliği tehdidinden ve borçlarından kurtulan alt sınıflar, özellikle topraksız köylüler uzun dönemde toplumsal refahın

sağlanabilmesi için ihtiyaç duyulan başta toprak reformu olmak üzere ekonomik ve sosyal tedbirlerin alınmaması dolayısıyla iktisaden giderek zor duruma düşüp mevcut düzenin sıkı birer muhalifi haline gelerek *Peisistratos*'un liderliği altında birleşmişlerdir⁵⁶. *Plutark*'a göre alt sınıflarca istenen şey sadece eşitlik değil ama mevcut durumun kendi lehlerine dönüştürülmesiydi; keza alt sınıflar zenginlerin büyük düşmanlarından başka bir şey de değildiler⁵⁷. Antik dönem ve sonrası aristokrat yazar ve tarihçilerin *Peisistratos*'a ilişkin hoşnutsuzlukları veya aristokrasi karşısında alt ve orta sınıfların çıkarlarını savunan tiranlara yönelik düşmanlıklarının temelinde, tiranların meşruiyetlerini ve siyasal güçlerini –özünde muhalifleri birleştirerek– büyük bir erke dönüştürebilmeleri yatmaktadır. Bu durum *Peisistratos*'un politikalarında da somutlaşmıştır.

Atina siyasal hayatında dikkat çeken bir diğer husus, tiran olarak nitelendirilen *Peisistratos*'ta olduğu gibi,

51 Ibid., s. 15 – 16; PLUTARK, 2011, s. 44. Atina antikitesinde bu üç hareket parti olarak da nitelendirilmiştir. Ancak o dönemlerde parti bugünkü anlamıyla şekli siyasal örgütler olmaktan ziyade, mensuplarının resmi olmayan örgütleniş biçimlerini ifade etmektedir. Bu nedenle çalışmada parti ifadesi yerine hareket ifadesi benimsenmiştir. Konuyla ilgili bkz. ŞENEL, 1998, s. 118.

52 ŞENEL, 1970, s. 220; ARİSTOTELES, 2017, s. 16 – 18; PLUTARK, 2011, s. 45 – 47.

53 Ayrıca bkz. YETİŞ, 1999, s. 184.

54 *Croix*'e göre Atina dışındaki polisleri de kapsamak üzere tiranları iktidara taşıyan unsur sadece alt sınıfların desteğini değil aynı zamanda *hoplit* olarak adlandırılan ve Atina'da olduğu gibi ordunun bel kemiğini oluşturan orta sınıfların da desteğini almış olmalarıdır. *Hoplit*'lerin desteği olmadan tiranların iktidara gelip onu koruyabilmesi mümkün görünmemektedir. CROIX, 2014, s. 358 – 359. *Peisistratos*'un tiranlığı açısından da benzer bir durumun geçerli olduğu, özellikle askeri anlamda desteğin önemli bir kısmının orta sınıflardan yani Atina ordusunda tam teçhizatlı piyade olarak görev yapan *hoplit*'lerden geldiği söylenebilir.

55 ARİSTOTELES, 2017, s. 19; YETİŞ, 1999, s. 187.

56 ŞENEL, 1970, s. 218 – 219; OKANDAN, 1942, s. 47.

57 PLUTARK, 2011, s. 44.

alt sınıfların çıkarlarını ön planda tutan ve Atina demokrasisinin kurumsallaşmasında önemli rol oynayan *Kleisthenes* ya da *Perikles* gibi siyasi önderlerin veya doğrudan tiranlık düşüncesiyle sivrilmiş pek çok kişinin aristokratik kökenli olmasıdır⁵⁸. Bu duruma aristokratlar ve zengin burjuvazi dışında sıradan halktan kimsele- rin siyaset yapmak üzere kendini yetiştirmek için ayıracak zamanlarının olmayışı, geniş halk kitlelerinin talepleri ile davasının sözcüsü konumuna gelmenin Atina toplumsal yaşamında kısa sürede kişinin tanınırlığını artırması ve ayrıca hümanizm idealiyle ezilen alt sınıfların durumlarını iyileştirmenin erdemli bir davranış kabul edilmesi gibi hususlar yol açmıştır⁵⁹. Tiranların çoğunun aristokrat olmasının bir diğer nedeni de aristokrasinin sınıf içi mücadelesinde ve rekabetinde ön plana çıkmak isteyenlerin, yurttaşlar toplumunun desteğini almaya giderek daha fazla ihtiyaç duymaları ve böylece çoğunluğu oluşturan alt ve orta sınıfları yanlarına çekebilecek politikaları dillendirmelerinden kaynaklanmaktadır⁶⁰.

Peisistratos, iktidarı ele geçirmesinin ardından alt sınıfların taleplerini gerçekleştirebilmek ve aynı zamanda

aristokratik oligarşi yanlısı siyasal rakiplerini bertaraf edebilmek gayesiyle bazı soyluları ortadan kaldırırken bazılarının da topraklarına el koyup bunları topraksız çiftçilere dağıtmaya yönelmiş, yine bu doğrultuda çiftçileri iktisaden güçlendirmek ve üretime yöneltmek için kredi, tohum ve hayvan vererek desteklemiştir⁶¹. Dolayısıyla *Peisistratos*'un öncelikli siyasi politikası alt sınıfları iktisaden rahatlatmaya dönük bir dizi ekonomik reformun hayata geçirilmesi olmuştur. Bu durum geniş kitlelerin desteğini alarak halkın önderi kimliğinin daha fazla belirginleşmesini sağlamış; iktidardan düşürülse dahi halk desteğiyle ve sahip olduğu askeri güçle yeniden iktidara gelebilmesinin önünü açmıştır. *Peisistratos* tiranlık dönemi boyunca sadece alt sınıfları iktisaden korumaya dönük değil ticaret ve zanaatla uğraşan orta sınıfların ve büyük burjuvazinin de çıkarlarını kollamayı amaçlayan politikalar üretmiştir.

Peisistratos, Trakya'da kendisinin sahibi olduğu altın madenleri ile Atina polisinin *Laurium*'daki gümüş madenlerinde⁶² üretimi artırarak para basmış; bu parayı yeni kamu yapıları-

58 ŞENEL, 1970, s. 219. M.Ö. 5. yüzyılın sonlarında deri imalathanesi sahibi *Kleon* ve lir imalathanesi sahibi *Kleophon* aristokrat kökenli olmayıp büyük burjuvazi içinde yer almalarına rağmen halkın önderleri olarak siyasal arenada sivrilip aristokrat siyasetçilerle rekabete girebilmişlerdir. FERRUCCI, 2017, s. 239.

59 ŞENEL, 1970, s. 219.

60 WOOD, 2013, s. 47.

61 ŞENEL, 1970, s. 220; ANDERSON, 2017, s. 39; MANSEL, 2011, s. 204; YETİŞ, 1999, s. 187.

62 Yunanistan'daki en büyük gümüş üretimi gerçekleştirilen *Laurium* madenlerinde yaklaşık 30 bin köle çalıştırılmakta olup özellikle Atina'nın sahip olduğu büyük deniz filosunun sürekliliğini ve denizler üzerindeki hâkimiyetini olanaklı kılan zenginlik buradan kaynaklanmaktaydı. ANDERSON, 2017, s. 47.

nın inşasına yönlendirip şehir ekonomisini canlandırarak pek çok kişiye iş olanakları yaratmıştır⁶³. Artan iş olanakları ve yapılan yatırımlar Atina'yı dönemin en büyük üretim merkezlerinden biri haline getirmiş, üretilen pek çok meta başta Pire limanı olmak üzere deniz aşırı ticaret yoluyla geniş bir coğrafyaya ihraç edilebilmiştir⁶⁴. Atina'daki bu ekonomik hareketlilik, orta sınıf zanaatkar ve ticaretle uğraşan pek çok kişiyi de olumlu etkileyerek uzun dönemde zenginleştirmiştir. Bununla birlikte *Peisistratos*'un yoksul çiftçileri, kentli emekçileri ve orta sınıfları çalışmaya yönlendiren iktisadi reformlarının toplumun tüm kesimlerinde aynı etkiyi yarattığı söylenemez. Örneğin bu politikaları siyasal yararcılık olarak gören⁶⁵ *Aristoteles*, *Peisistratos*'un izlediği politikalar ile halkı çalışmaya yönlendirdiğini, herkesin kendi özel işlerine yoğunlaşmasını sağlayarak insanların kent içinde bir araya gelip siyasetle uğraşmaya vakit ayıramadıklarını belirtmektedir⁶⁶. Uygulanan ekonomi politikalarının halkı çalışmaya teşvik edip siyasal alandan uzaklaştırdığı ölçüde *Peisistratos*'un

tiranlık yönetiminin sağlamaştırılmasına hizmet ettiğini düşünmektedir. Söz konusu savı, tiranlara yönelik ön yargı ve düşmanlığın olağan bir sonucu şeklinde değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

Peisistratos dönemiyle ilgili bahsedilmesi gereken son husus Atina'nın dış siyasetinde emperyalist yayılcılığı benimsemesi ve bu süreçte deniz ticaretinin gelişimiyle birlikte yaşanan iktisadi refah dönemidir. Fetih ya da kolonizasyon yoluyla gerçekleşen bu yayılcılık Atina'daki kamusal servet birikimini çoğalttığı gibi sınıfsal dengeleri de zamanla dönüştürmüştür. Deniz ticaretinin güvenliğinin sağlanabilmesi için öncelikle İstanbul ile Çanakkale boğazları ele geçirilerek kontrol altına alınmış, böylece Atina'nın emperyalist politikaları süreç içerisinde başka kent devletlerinin sömürgeleştirilmesiyle tedricen artarak ivme kazanıp uzun dönemde Atina demokrasisinin ilerlemesiyle paralel bir gelişim seyri göstermiştir⁶⁷. *Peisistratos*'un izlediği bu politikaların olağan sonucu, deniz ticaretinin diğer Helen şehirleriyle artmasını müteakip aris-

63 ŞENEL, 1970, s. 220.

64 ANDERSON, 2017, s. 39; MANSEL, 2011, s. 204.

65 YETİŞ, 1999, s. 187.

66 ARİSTOTELES, 2017, s. 18.

67 ŞENEL, 1970, s. 220; ANDERSON, 2017, s. 48. *Mansel*'e göre "*Peisistratos*'un başlıca amacı Atina'nın ticarî çıkarlarına uygun olarak kâh koloniler kurmak, kâh siyasal dostluklar ve ittifaklar aktetmek suretiyle Balkan Yarımadası'nın kuzey-doğu bölgelerinde, Makedonya ve Trakya kıyılarında, Boğaz'lar ve Ege Denizi'nde üsler elde etmek ve bu üslerle dayanarak bütün bu ülkeleri nüfuzu altına almak". MANSEL, 2011, s. 206.

tokratik zenginlik karşısında giderek daha da güçlenen bir ticaret burjuvazisinin varlık bulmasıdır. Dolayısıyla *Peisistratos*'un geleneksel aristokratik çıkarlarla çatışan siyasetinin özü bir taraftan alt sınıfların toplumsal refahını sağlamak diğer taraftan Atina burjuvazisini iktisaden güçlendirmek şeklinde tezahür etmiştir⁶⁸. Böylece aristokratların ekonomik iktidarları çok büyük bir darbe almıştır. Keza *Peisistratos*'un oğullarının tiranlık döneminin ardından gücü elinde toplayan *Kleisthenes*, *Peisistratos*'un ekonomik alanda aristokratlara vurduğu darbeyi siyasi – hukuksal alana yansıyacak reformlarla pekiştirip soya dayalı bölgesel egemenlik konumlarına da son vermiştir

4. Tiranlar Çağının Sonu ve *Kleisthenes* Döneminde Demokrasi-nin Kurumsallaşması

Peisistratos'un M.Ö. 527'deki ölümünün ardından oğullarından *Hippias* ile *Hippias* Atina'nın yönetimini ele geçirmişler⁶⁹, ancak bu durum monarşi anlamına da geldiğinden tutucu aristokrasinin yanı sıra demokrasi yanlılarının bir kısmı tarafından da hoş karşılanmamıştır⁷⁰. Bununla birlikte *Peisistratos*'un oğullarının iktidarlarına yönelik herhangi bir di-

reniş de olmamıştır. Ülkeyi babalarından miras aldıkları biçimde, geleneklere uygun yönetmişlerse de Perslerin Anadolu'da yayılması, Atina'nın Çanakkale boğazındaki hâkimiyetini yitirmesi gibi olaylar kendilerine verilen desteği zaman içinde zayıflatmıştır⁷¹. Böylece tiranlık yönetimine karşı muhalefet artmış ve *Hippias*'ın M.Ö. 514'te iki aristokrat tarafından öldürülmesinin ardından *Hippias*'ın kendi tiranlığını çok sert polisiye tedbirlerle güvence altına almaya çalışması, pek çok kişiyi öldürtmesi veya sürgün ettirmesi ve özellikle kişisel güvenliğini sağlayabilmek için Persler'le yaklaşması Atina halkının desteğini büsbütün kaybetmesiyle sonuçlanmıştır⁷². Bir başka ifadeyle ancak geniş halk yığınlarının desteği ile meşruiyetini koruyabilen tiranlık müessesesi, *Hippias*'ın benimsediği yanlış siyasal politikalar neticesinde tüm meşruiyetini kaybetmiş ve iktidarını sadece askeri güç ile sürdürmeye çalışan bir yönetim haline gelmiştir. Atina'da tiranlığa ilişkin aristokratik düşmanlığın halkı da (*demos*) kapsayacak biçimde yaygın hale gelmesinde kardeşinin ölümünün ardından *Hippias*'ın benimsediği baskıcı ve despotça politikaların etkisi bu nedenle göz ardı edilemez.

68 ŞENEL, 1970, s. 221 – 222.

69 *Peisistratos*'un ölümünden sonra hangi oğlunun yönetimi ele aldığı konusu tartışmalıdır. Bu konu hakkında bkz. YETİŞ, 1999, s. 190 – 191.

70 MANSEL, 2011, s. 208; ŞENEL, 1970, s. 222; YETİŞ, 1999, s. 190.

71 MANSEL, 2011, s. 208 – 209; ŞENEL, 1970, s. 222; ARİSTOTELES, 2017, s. 20.

72 MANSEL, 2011, s. 209; ŞENEL, 1970, s. 222; ARİSTOTELES, 2017, s. 21 – 22; OKANDAN, 1942, s. 48.

Hippias'ın tiranlığına karşı hem aristokratlar hem de demokratlar ittifak yaptıkları gibi Spartalılar'dan doğrudan askeri yardım almış; böylece *Hippias*'a karşı askeri anlamda üstünlük kurabilmişlerdir⁷³. M.Ö. 510 yılında yönetimde daha fazla kalamayacağını anlayan *Hippias*'ın, ailesi ve servetiyle birlikte Persler'e sığınmak üzere Atina'dan kaçmasına izin verilmiştir⁷⁴. İttifak sürecinde her türlü reform talebine şiddetle karşı çıkan tutucu aristokratların başında *İsogoras* ve demokratların başında ise Atina'nın en önemli aristokrat ailelerinden *Alkmaionid*'in soyundan *Megakles*'in oğlu *Kleisthenes* bulunuyordu⁷⁵. *İsogoras* Spartalılar'ın desteğiyle yönetimi geçici olarak ele geçirip aristokratik bir oligarşi kurmaya çalışmışsa da ayaklanan halkın desteğini alan *Kleisthenes* kısa bir süre içinde aristokratik oligarşiyi devirerek kendi demokratik yönetimini tesis etmiş ve M.Ö. 508 ta-

rihli anayasa reformunu gerçekleştirmiş⁷⁶. Yeni kurulan yönetimin tiranlık rejimi olarak nitelendirilmediğini, *Kleisthenes*'in *Arkhon Basileus* (baş yönetici memur) sıfatıyla başa geçip reformlarını uyguladığını belirtmek gerekir⁷⁷.

Peisistratos'un alt sınıfların refahını arttırmayı amaçlayan iktisadi reformlarıyla kıyaslandığında *Kleisthenes* dönemi reformlarının daha ayrıntılı biçimde hazırlandığı; esasen hukuki politik eşitliği yeniden inşa etmeye dönük bir niteliği haiz olduğu ve soya dayanan aristokratik ayrıcalıkları önemli oranda azaltmaya yöneldiği dikkat çeker⁷⁸. *Kleisthenes*, aristokratik egemenliğin sürmesinde son derece önemli bir işlev görüp Atina'nın siyasal örgütlenişinde ve nüfus yapısında belirleyici olan soya dayalı kabile örgütlenmesi *genos* sistemini lağvederek *deme* adıyla anılacak on

73 MANSEL, 2011, s. 210.

74 ARİSTOTELES, 2017, s. 23; MANSEL, 2011, s. 210.

75 MANSEL, 2011, s. 211; BETTALLI, 2017, s. 112 – 113.

76 MANSEL, 2011, s. 211; ARİSTOTELES, 2017, s. 23 – 24; OKANDAN, 1942, s. 48; WOOD, 2013, s. 48; BETTALLI, 2017, s. 113.

77 ŞENEL, 1970, s. 223.

78 *Kleisthenes*'in aristokratik ayrıcalıkları tümenden kaldırmadığı belirtilmelidir. Örneğin tarihsel olarak her zaman aristokratların hâkim olduğu *Ephialtes* ve *Perikles* döneminde gerçekleştirilen düzenlemelere kadar da anayasayı koruyup yasaları denetleme yetkisini haiz bir kurum olan *Areopagus* Mahkemesi'nde aristokratların egemenliği devam etmiştir. Fakat *Kleisthenes* *Areopagus* Mahkemesi'nin gücünü dengelemek için yeni kurumlar oluşturmaya yönelmiş ve ayrıca meclisin yasama yetkilerini de artırmıştır. Bununla birlikte yüksek memurluklara seçilmede servet esası benimsenmiş olduğundan aristokrat kökenli kişilerin sahip oldukları zenginlikler dolayısıyla bu mevkilere gelebilmeleri daha kolaydı. Ibid., s. 230, 243 – 245; WOOD, 2013, s. 48 – 49; MANSEL, 2011, s. 214; OKANDAN, 1942, s. 49 – 50. Bu durum daha eşitlikçi bir hukuki politik düzen kurduğu halde *Kleisthenes*'in de farklı toplumsal tabakalar arasında tıpkı tiranlarda olduğu gibi dengeyi gözettiğinin ve aristokratlara bütünüyle karşıt bir tavır almadığının göstergesidir.

coğrafi bölgeye dayanan⁷⁹ karmaşık bir yerel örgütlenme düzeni oluşturmuştur⁸⁰. Yurttaşlığa dayanan yeni toplumsal düzenin aristokraziyle olan son bağlarını ve soyluların mahalli ve bölgesel nitelikli iktidarlarını parçalayıp etkisizleştirerek tüm bunları genel anlamda polislin otoritesine tabi kılmıştır⁸¹. Bu yeni sistemle *Kleisthenes*, yurttaş sayısını bir kereliğine artırmamın yanı sıra üyeleri *genos* örgütlenmesi çerçevesinde belirlenen Dört Yüzler Meclisi'ni kaldırmış; onun yerine on *deme*'nin belirlediği elişer üyenin kura yoluyla seçimine dayanan Beş Yüzler Meclisi'ni kurarak meclis üyelerinin seçiminde aristokratların sahip olduğu gücü de büyük oranda azaltmıştır⁸². Her ne kadar *Solon*'dan

miras kalan yurttaşların zenginliklerine göre dört sınıfa ayırdığı yapı korunmuşsa da⁸³ meclisin oluşturulması aşamasına farklı sınıfları dâhil ederek siyasal güçleri dengelemeye yönelmiş, *deme* örgütlenmesi ile kişinin soyadında kabile isminin (*genos*) kullanılması yerine bağlı bulunduğu coğrafi bölgenin (*deme*) isminin kullanılmasını sağlamış ve böylece –soyadı üzerinden aristokratik kimliklerin görünürlüğü kamusal alanda ortadan kaldırarak– toplumsal eşitliğin gerçek gerçekleşmesi yönünden önemli adımlar atmıştır⁸⁴.

Çalışma kapsamında *Kleisthenes*'in reformlarıyla ilgili belirtilmesi gereken son önemli düzenleme kendi

79 *Kleisthenes*'in *deme* esasına dayandırdığı bu ikamete dayalı coğrafi bölge örgütlenmesinde öncelikle bütün Atina'nın da içinde yer aldığı *Attika* bölgesi “şehir”, “kıyı” ve “iç bölge” olmak üzere 3 idari alana bölünmüştür. Her idari alan da 10 *trittyas*'a (üçte bir) ayrılmıştır. Yani 10 “şehir *trittyas*'ı”, 10 “kıyı *trittyas*'ı”, 10 “iç bölge *trittyas*'ı” oluşturulmuştur. Daha sonra bu 30 *trittyas* üçer üçer olacak biçimde, yani bir şehir, bir kıyı, bir iç bölge şeklinde kura usulüyle birleştirilerek 10 *phyle* (bölge) haline getirilmiştir. Bu 10 *phyle* Beş Yüzler Meclisi seçiminde belirleyici rol oynamaya başlamıştır. Ayrıca söz konusu 10 *phyle*'den önce 100, daha sonra 174 *demoi* (bucak) oluşturularak yurttaşların soyadlarının soya göre değil bağlı oldukları *demoi*'lara göre belirlenmesi kuralı benimsenmiştir. ARİSTOTELES, 2017, s. 24 – 25; MANSEL, 2011, s. 211 – 212.

80 ARİSTOTELES, 2017, s. 24 – 25; ANDERSON, 2017, s. 44; MANSEL, 2011, s. 211 – 212; ŞENEL, 1970, s. 223 – 224. *Engels*'e göre bu yeni örgütlenme düzeninin anlamı, kandaş toplulukların belirleyici olduğu toplumsal yapılanmandan oturuşan yerin, yani ikametın esas alındığı bir aşamaya geçilmesiydi. Artık halkın kan bağı esasına göre bölünmesi değil, toprağın bölünmesi söz konusuydu. Kan bağına dayalı örgütlenmenin etkinliği kamusal işlerde giderek önemsizleşerek daha çok özel ve dinsel alan içinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir. ENGELS, 1999, s. 138 – 139. Dinsel örgütlenme düzeninin değişmesi konusunda ayrıca bakınız COULANGES, 2011, s. 264 – 265.

81 WOOD, 2013, s. 47.

82 ŞENEL, 1970, s. 225 – 226; ANDERSON, 2017, s. 44; MANSEL, 2011, s. 213 – 214. *Kleisthenes*'in söz konusu reformu yurttaşlık hakkı konusunda “daimi” olarak soy yerine coğrafya esasını öngören bir sistem değildi; yurttaşlık hakkı ikamet edilen yere ve coğrafya esasına göre “bir defaya mahsus olmak üzere” genişletilmişti. M.Ö. 508'de belirlenen *deme* sistemine göre elde edilen yurttaşlıklar soy esasına bağlanmış, bu bölgelere daha sonraki tarihlerde taşınan kişiler yurttaşlık hakkından yararlanamamışlardır. Örneğin reformdan sonra Atina'ya taşınan bir yabancı, kaç kuşak Atina'da kalırsa kalsın yurttaş statüsüne sahip olamamıştır. ŞENEL, 1970, s. 225.

83 MANSEL, 2011, s. 212.

84 ARİSTOTELES, 2017, s. 25; ŞENEL, 1970, s. 224 – 225.

döneminde faaliyette bulunmayan, ancak M.Ö. 487’de ilk defa toplanan *Ostrakismos* (Çanak Çömlek) Mahkemesi’dir⁸⁵. *Peisistratos*’un oğullarının son döneminde tiranlık yönetiminin tamamen bir baskı düzeni haline gelmesinin de etkisiyle kurulan ve yılda bir kez toplanan bu mahkeme, tiranlığa hevesli olduğu düşünülen kimselerin isimlerinin yurttaşlarca çanak çömlek parçalarının üzerine yazılması usulüyle işliyor; ismi en az altı bin yurttaş tarafından yazılan kimseler on yıl için sürgüne gönderiliyordu⁸⁶. *Kleisthenes* döneminden sonra genel bir uzlaşının sağlanabildiği M.Ö. 403 yılına kadar sıklıkla toplanan *Ostrakismos*, eski halkçı tiranlık anlayışından ziyade güçlenmiş oligarşik geleneklerin ve yönetim anlayışının yeniden tesisini savunan aristokratlara karşı işletilmiştir⁸⁷.

5. DEĞERLENDİRME

Atina’da soya dayalı düzene yönelik *Kylon*’un darbe girişimiyle başlayan muhalefette tiranlar, alt ve orta sınıfların desteğiyle kendi meşruiyetlerini kitleler nezdinde inşa edebilmişlerdir. Atina’da yurttaşlar arasındaki eşitsizlikçi ekonomi politik ve hukuksal düzenden nispeten eşitlikçi bir aşamaya geçişte alt ve orta sınıfların taleplerinin sözcüsü konumundaki tiranlar –ya da tiran adayları–, toplum-

sal uzlaşmanın ve barışın sağlanabilmesi için aristokrasinin kabul etmek zorunda kaldığı ödünlerin verilmesinde sistem karşıtı güçlerin başı olarak belirmişlerdir. Tiranlık tehditlerinin ortadan kaldırılabilmesi için aristokratların da onayıyla yasa koyucu olarak seçilen *Solon*’un reformlarının uzun dönemde alt sınıfların iktisadi refahını gerçekleştirememesi aristokratların çabasını boşa çıkartmış ve *Peisistratos*’un tiranlık kurmasına kitlesel halk desteği verilmesine neden olmuştur. İktidardan her düşürüldüğünde halkın desteğiyle iktidara yeniden gelip meşruiyetini koruyan *Peisistratos*, geleneksel Atina demokrasinin kurulabilmesi için ihtiyaç duyulan iktisadi dönüşümün mimarı olmuştur. Gerçekten de aristokrasinin iktisadi gücünün zayıflaması nispetinde alt ve orta sınıfların refaha kavuşup özellikle ticaret burjuvazisinin zenginleşmesi, *Peisistratos*’un oğullarının ardından yurttaşlara dayalı eşitlikçi ve katılımcı demokrasinin tesisini kolaylaştırmıştır. Tiranlar çağının ardından *Kleisthenes* reformlarıyla beraber Atina demokrasisi daha kurumsal ve hukuki – politik anlamda eşitlikçi bir yöne evrilmiş; keza bu durum *Perikles* döneminde en ileri aşamaya ulaşmıştır.

Sonuç olarak tiranları ve tiranların hukukunu aristokrat tarihçilerin aktardıklarından hareketle ve genel kabul

85 ARİSTOTELES, 2017, s. 25 – 26; ŞENEL, 1970, s. 228.

86 İdem.; MANSEL, 2011, s. 214 – 215.

87 ŞENEL, 1970, s. 229.

gören anlayışın aksine sadece bir zorbalık iktidarı olarak görmek Atina demokrasisinin eşitlikçi bir yönde gelişiminde tiranların oynadığı önemli rol göz önüne alındığında indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Bu yaklaşımın altında yatan temel sebep –soya müstenit ayrıcalıktan kaynaklı iktidarı bilgi ekseninde ayrıcalıklı olanların iktidarının tezahüründe yeniden inşa etmek için çabalayan aristokrat kökenli Platon’un düşüncelerinde de görüleceği üzere⁸⁸⁻, halkın önderleri olarak tiranların geleneksel aristokratik egemenlik düzeninin yıkılmasında eşitlikçi katılıma dayanan yönetim sistemiyle doğrudan demokrasi düzeninin kurulmasında ön plana çıkmalarıdır. 20. yüzyılda sosyalizmin kapitalist sisteme karşı alternatif bir ekonomi politik düzen olarak konumlanması, özellikle 1917 devriminin ardından sosyalist devlet modelinin klasik liberal devleti sosyal devlete dönüştürmesi örneğinde olduğu gibi halkçı tiranlar ya da halkçı tiranlık tehdidi de Atina’nın aristokratik eşitsizlikçi düzeninin yurttaşların daha geniş katılımını öngören hukuki – politik eşitlikçi demokratik bir örgütlenme modeline evrilmesini sağlamıştır. Bir başka ifadeyle sistemin dönüştürülmesinde “tiranlık teh-

didi” ile “komünizm tehdidi”, farklı üretim tarzları söz konusu olsa bile sistemi kökten değişikliğe uğratmadan yeniden biçimlendirerek benzer işlevleri yerine getirmişlerdir.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali: *Kent Devletinden İmparatorluğa*, 4. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara 2004.
- ANDERSON, Perry: *Antikiteden Feodalizme Geçişler*, (Çev. Uygur KOCABAŞOĞLU), İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- ARISTOTLE: *The Athenian Constitution*, Derleyen: Betty RADICE, Çeviren: P. J. RHODES, Penguin Books, Newyork 2002, (http://lib1.org/_ads/597BB50205759FE-56C14A8F636D49066, E.T. 26.11.2018).
- ARISTOTLE: *The Athenian Constitution, The Eudemian Ethics, on Virtues and Vices*, Derleyenler: T. E. PAGE, E. CAPPIS, W. H. D. ROUSE, Çeviren: H. RACKHAM, Harvard University Press, Cambridge 1935.
- ARİSTOTELES: *Atinalıların Devleti*, Çeviren: Ari ÇOKONA, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- ARİSTOTELES: *Atinalıların Devleti*, Çeviren: Suat Yakup BAYDUR, Cumhuriyet Dünya Klasikleri, 1998.
- ARİSTOTELES: *Politika*, Çeviren: Mete TUNÇAY, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.

88 Anderson’un da belirttiği üzere Atina polisinin benzersiz doğrudan demokrasi anlayışı *Thukydides*, *Sokrates*, *Platon*, *Aristoteles*, *Isokrates* ve *Ksenophon* gibi Antik Yunan kültürünün en büyük ve tanınan temsilcileri olan düşünürler tarafından özünde hep lanetlenmiştir. Bu konuda örneğin *Platon*’dan daha ılımlı olduğu düşünülen *Aristoteles*’in *Politika* adlı eserinde çizdiği ideal devlet yönetimi anlayışında bedenen çalışan işçilerin kentin yönetimine katılması bir yana o kentin yurttaşı bile sayılmaması gerektiği belirtilmektedir. ANDERSON, 2017, s. 46 – 47; ARİSTOTELES, *Politika*, (Çev. Mete TUNÇAY), 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 77 – 78.

- BETTALLI, Marco: “Arkaik Dönemde Atina”, *Antik Yunan* içinde, Derleyen: Umberto ECO, Çeviren: Leyla TONGUÇ BASMACI, Alfa Basım Yayın, İstanbul 2017, ss. 106 – 114.
- CARTLEDGE, Paul: *Pratikte Antik Yunan Siyasî Düşüncesi*, Çeviren: Kıvanç TANDIRIYAR, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.
- COULANGES, Fustel De: *Antik Site – Yunan’dan Roma’ya Kadar Tapınma Hukuk ve Kurumlar Üzerine İnceleme*, Çeviren: İsmail KILINÇ, Epos Yayınları, Ankara 2011.
- CROIX, G. E. M. De Ste.: *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi – Arkaik Çağlardan Arap Fetihlerine*, Çeviren: Çağdaş SÜMER, Yordam Kitap, İstanbul 2014.
- ENGELS, Friedrich: *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Çeviren: Kenan SOMER, 12. Baskı, Sol Yayınları, Ankara 2002.
- FERRUCCI, Stefano: “Yunanistan’da Ekonomi”, *Antik Yunan* içinde, Derleyen: Umberto ECO, Çeviren: Leyla TONGUÇ BASMACI, Alfa Basım Yayın, İstanbul 2017, ss. 231 – 246.
- FORDSYKE, Sara: “Land, Labor and Economy in Solonian Athens: Breaking the Impasse Between Archaeology and History”, *Solon of Athens, New Historical and Philological Approaches* içinde, Derleyen: Josine H. BLOK & Andre P.M.H. LARDINOIS, Brill Academic Publishers, Leiden 2006, ss. 334 – 350.
- MANSEL, Arif Müfid: *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- MARX, Karl: *Formen – Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler*, Çeviren: Sol Yayınları Yayın Kurulu, Sol Yayınları, Ankara 1997.
- OKANDAN, Recai G.: *Kadim Yunanda Âmme Hukuku*, Kenan Basımevi, İstanbul 1942.
- PHILLIPS, David D.: *The Law of Ancient Athens*, University of Michigan Press, Ann Arbor 2013.
- PLUTARK, *Yaşamlar Solon ve Poplicola*, Çeviren: Meriç METE, 2. Baskı, İdea Yayınevi, İstanbul 2011.
- SABINE, George: *Siyasal Düşünceler Tarihi I Eski Çağ – Orta Çağ*, Çeviren: Harun RIZATEPE, Sevinç Matbaası (Türk Siyasî İlimler Derneği Yayını: 16), Ankara 1969.
- SILVER, Morris: *Economic Structures of Antiquity*, Greenwood Press, Connecticut 1995.
- SOLAK AKMAN, İnci: “Vergi Sistemi”, *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü – Eleştirel Bir Bakış* içinde, Derleyen: Fikret BAŞKAYA & Aydın ÖRDEK, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara 2008, ss. 1279 – 1295.
- ŞENEL, Alâeddin: *Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1970.
- ŞENEL, Alâeddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi – Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*, 7. Baskı, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998.
- WOOD, Ellen Meiksins: *Yurttaşlardan Lordlara – Eskiçağdan Ortaçağa Batı Siyasal Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*, Çeviren: Oya KÖYMEN, 2. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul 2013.
- YETİŞ, Mehmet: “Antik Atina’da Demokrasinin Gelişimi: Soloncu Pasif Devrimden Peisistratos’un Tiranlığına”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 54 (1999), Sayı: 2, ss. 163 – 197.